

České mezinárodní vztahy jsou lepší, než se samy chtějí vidět

LADISLAV CABADA

ÚVODEM

Reflektovat dvacet let po nastartování či restartování mezinárodních vztahů (dále jen MV) jako vědeckého (pod)oboru v českém prostředí jejich vývoj a stav znamená hledání odpovědi na otázky, spojené jak s vlastním institucionálním, personálním a obsahovým vývojem – což jsou otázky vztažené k specifice českých mezinárodních vztahů, tedy k jejich etablování v kontextu polistopadových českých sociálních věd –, tak i na otázky, spojené se začleněním (pod)oboru mezinárodní vztahy do mezinárodního kontextu, spojeného s vývojem a stavem této vědecké disciplíny. Protože se sám v (pod)oboru mezinárodní vztahy pohybuji svým odborným zaměřením spíše okrajově – zaměřením na dílčí témata, spojená s evropskými a regionálními studii, zejména tedy na evropský regionalismus a v tomto kontextu pak na střední a jihovýchodní Evropu –, pochopitelně mohu stěžii spolehlivě a na dostatečně kritické úrovni reflektovat mezinárodní kontext a zařazení jeho české „sekce“. To ve svých textech publikovaných v tomto čísle časopisu dostatečně učinili Petr Drulák i někteří další autoři.

V následujícím zamyšlení se proto budu pohybovat spíše v domácím kontextu; pokud budou v textu činěny přesahy směrem k mezinárodnímu prostředí, bude tak vždy činěno s ohledem na širší politologický kontext. Takové zacílení bezesporu limituje můj pohled na mezinárodní vztahy, jež jsem schopen reflektovat zejména jako podobor politické vědy (ostatně odborné publikace v oblasti mezinárodních vztahů jsou i nadále registrovány primárně pod mezinárodní klasifikační zkratkou „AD“, označující „politologii a politické vědy“), popřípadě jako sdílený výzkumný prostor mezi politologií a dalšími sociálními či přírodními vědami, například historií, ekonomikou či geografii. Tím nijak nezpochybňuji samostatnost mezinárodních vztahů jako odborné disciplíny v českém či mezinárodním kontextu, včetně jejich vnitřní podoborové klasifikace, pouze upozorňuji na dosud velmi pevnou institucionální, tematickou a minimálně v českém odborném prostředí rovněž personální vazbu mezi mezinárodními vztahy a politologií.

Ačkoli jsem s mezinárodními vztahy jako s politologickým podoborem konfrontován po celou svou dosavadní pedagogickou, výzkumnou i organizačně-evaluační kariéru, necítím se tedy být odborníkem v tomto (pod)oboru. Nejen proto se pokusím hodnotit převážně aspekty studijní, badatelské, ale rovněž – a ve značné míře – organizační, protože i s nimi jsem již celou dekádu konfrontován. Nechci se věnovat obecným hermeneutickým či filozoficko-vědním aspektům úvodního diskuzního příspěvku Petra Druláka; nevěnuji se dějinám ani teorii vědy. Nijak zevrubně nebudu řešit ani to, zda by měl „národní obor“ řešit specificky „národní témata“. V době, kdy polovinu svých příspěvků musím psát v cizím jazyce pro zahraniční čtenáře a při zdolávání hierarchických postů v akademickém prostředí se jasně vyžaduje prokázání zapojení do mezinárodní odborné komunity, včetně dlouhodobých pobytů na zahraničních pracovištích, mi to přijde obsoletní. Zároveň jsem si však vědom toho, že národní prostředí institucionálně i tematicky výrazně ovlivňuje nastolování témat výzkumu i výzkumných vzorců, což se pokusím ve druhé části svého pří-

spěvku obsáhleji reflektovat. V první části textu se naopak pokusím prakticky, komparativně a analyticky – s nutným zázemím v subjektivní osobní zkušenosti a evaluaci – ukázat hlavní vývojové znaky a výzvy českých mezinárodních vztahů. Tento rozsáhlý exkurz považuji za potřebný, protože chybí v Drulákově i dalších příspěvcích a mohl by snad uvést do souvislostí některé mnou zpochybnované či zmírňované Drulákovy argumenty či závěry.

Obecně ve svém textu vycházím z odmítnutí „černobílé“ a simplifikující Drulákovy perspektivy „napodobování“ versus „tvorba“, protože jsem přesvědčen o tom, že každá tvorba v sobě – pokud nemá být zcela nesrozumitelná – musí nést jistou míru napodobování, musí sdílet podobné kódy či znaky s předchozími počiny ve stejném oboru, ať již vědeckém či estetickém. Chápu tedy Drulákovy kategorie jako ideální typy, které mu usnadnily argumentaci, ale obecně ve své absolutizaci vedou spíše k neporozumění a dlouhodobě mohou komunikaci a diskuzi v odborné komunitě spíše zablokovat než rozpoutat, protože nevykazují žádné pochopení pro onu „nekreativní většinu“, jež je terčem dlouhodobé (nejen) Drulákovy kritiky.

STUDIUM MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ V ČR – STANDARDIZOVANÉ, BYT S PROBLÉMY A S NEDOSTATKY

Svůj pohled na stav mezinárodních vztahů bych chtěl zahájit konstatováním faktu, že na počátku roku 2009 v České republice existuje jediné vysokoškolské pracoviště, které na bakalářské úrovni pěstuje obor mezinárodní vztahy – Katedra mezinárodních vztahů a evropských studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity (FSS MU). Název „mezinárodní vztahy“ se dále vyskytuje u některých bakalářských oborů v rámci studijních programů politologie, respektive mezinárodní teritoriální studia (neznalým připomenu, že v klasifikaci Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky /MŠMT ČR/ pod poměrně záhadnou zkratkou KKOV je každý studijní obor podřazen pod obecněji zaměřený studijní program). Tak například na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy (FSV UK) je pěstován bakalářský obor politologie a mezinárodní vztahy, na již zmíněné FSS MU dvouoborové studium například s evropskými studii, podobně na Metropolitní univerzitě Praha (MUP) obor mezinárodní vztahy a evropská studia, na Filozofické fakultě Univerzity Palackého (FF UP) obor politologie a evropská studia, na Fakultě filozofické Západočeské univerzity (FF ZČU) pak dvouoborová studia mezinárodní vztahy – výchooevropská studia, respektive mezinárodní vztahy – britská a americká studia. Z uvedené je patrné, že na bakalářské úrovni jsou mezinárodní vztahy v českém akademickém prostředí dominantně chápány jako součást širšího politologického pandánu či naopak jako pandán zastřešující regionální studia na evropské či regionální úrovni.

Hovořit o mezinárodních vztazích jako o politologickém podoboru považuji tedy z hlediska strukturálně-oborového zařazení na českých vysokých školách za zcela oprávněné, a to navzdory tomu, že na jmenovaných pracovištích je následně na magisterské či doktorské úrovni možné již pozorovat emancipaci mezinárodních vztahů jako samostatné disciplíny (FSV UK, FSS MU, FF ZČU), či dokonce došlo k průlomu v podobě nabídky studijního oboru zaměřeného na jeden z podoborů mezinárodních vztahů (bezpečnostní a strategická studia na FSV UK). Zajímavý případ představuje Fakulta filozofická Univerzity Hradec Králové (FF UHK), kde je na magisterské úrovni nabízeno dvouoborové studium politologie – africká studia, respektive politologie – latinskoamerická studia; mezinárodní vztahy tak nejsou explicitně zmíněny, ale v teritoriální dimenzi je lze alespoň částečně tušit.

Naopak v institucionální rovině v posledním desetiletí – či dokonce ještě dříve – je možné pozorovat emancipaci pracovišť nesoucích název spojený s mezinárodními vztahy. Nejvýraznějším příkladem tohoto vývoje bylo rozdělení druhy jednotné Katedry politologie na FSS MU v roce 2002, byť spolu obě následnická pracoviště – Katedra politologie a Katedra mezinárodních vztahů a evropských studií – nadále výrazně spolupracují jak

ve studijní oblasti, tak i v dalších aktivitách. Podobně došlo již v roce 1994 na FSV UK k rozdělení Katedry politologie na dva instituty – Institut politologických studií a Institut mezinárodních studií –, přičemž první jmenovaný obsahuje i Katedru mezinárodních vztahů, druhý pak teritoriálně orientované katedry. Naopak na FF UP a na FF ZČU nadále zůstávají zachována jednotná politologická pracoviště, zahrnující výraznou, či dokonce dominantní mezinárodněvztahovou složku. Osobní zkušenost se všemi jmenovanými pracovišti mne vede k závěru, že otázka vydělení mezinárodních vztahů ze společného politologického pracoviště není primárně otázkou odbornou, ale spíše otázkou personální (FSV UK) či pragmatickou (FSS MU). Specifický byl v tomto směru vývoj zejména na FSV UK, kde záhy po založení Katedry politologie došlo uvnitř pracoviště ke konfliktu, který byl ze strany vedení fakulty řešen „institucionálním rozvodem“ na dva instituty. Důsledkem tohoto „rozvodu“, který nebyl primárně paradigmatický, ale spíše se týkal vztahu k minulosti, je pozoruhodná a paradoxní situace, kdy institut nesoucí název „mezinárodních studií“ nevykazuje s výjimkou evropských studií výraznější mezinárodněvztahové rysy, naopak institut „politologický“ je tvořen dvěma katedrami, z nichž jednou je Katedra mezinárodních vztahů.

Z dosavadního institucionálního vývoje tedy podle mého soudu nelze nijak predikovat ani pozici disciplíny mezinárodních vztahů ve smyslu dichotomie „autonomní“ – „závislá“, ani další vývoj v této otázce. Specifický případ představuje Fakulta mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické (FMV VŠE), kde z historických i kontextových důvodů (mezinárodní vztahy primárně v napojení na ekonomická studia) v sémantické rovině jsou mezinárodní vztahy nadřazeny politologii (FMV VŠE mimo jiné zahrnuje Katedru politologie).

Institucionální – a snad ještě více personální – rovina nicméně ovlivňuje charakter a obsah studijních plánů, respektive obsahu výuky v jednotlivých studijních oborech, zaměřených dílčím způsobem či zcela na výuku mezinárodních vztahů. V této souvislosti lze jednoznačně konstatovat, že za dvacet let urazila výuka mezinárodních vztahů velký kus cesty od selektivity směrem k inkluzivitě. I když se ve studijních plánech stále dá rozeznat specifický background střední a starší generace přednášejících – dobrým příkladem, který jsem schopen reflektovat i jako bývalý student, je poměrně výrazné postavení předmětů, zaměřených na dějiny mezinárodních vztahů, či dokonce obecně historických předmětů na FSV UK –, celkové porovnání studijních plánů na bakalářské úrovni ukazuje výraznou míru konformity – zastoupeny jsou povětšinou předměty reflektující moderní a soudobé dějiny mezinárodních vztahů, základní předmět teorii mezinárodních vztahů, reflexe evropského integračního procesu a globalizace, kurzy soustředěné na mezinárodní bezpečnost, řešení konfliktů či mezinárodní organizace. Takovou konformitu je možné bezesporu v kritičtější perspektivě považovat rovněž za – řečeno slovy Petra Druláka – „běžnou činnost reprodukcující stávající vzory či normy“ (Drulák, 2009, s. 97). Nicméně porovnáme-li situaci dnešních dnů s tím, jak vypadala skladba studia v první polovině devadesátých let minulého století, pak jednoznačně vidím naznačenou uniformizaci jako pozitivní aspekt.

Podobně vysokou míru konformity bohužel většina studijních plánů (nejen) na bakalářské úrovni vykazuje v absenci výraznějších a náročných metodologických předmětů. Většina pracovišť tuto mezeru zaplňuje na vyšších úrovních studia a je otázkou, nakolik je poměrně malý prostor, věnovaný nejen při studiu mezinárodních vztahů na bakalářské úrovni, daní politické rétorice o profesním zaměření absolventů bakalářského studia s důrazem na jejich funkční znalosti. Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, že tento „tlak“ si na sebe mnohá pracoviště vytvářejí sama, protože nedisponují dostatečně silným personálním zářím pro výuku metodologických kurzů zejména v rovině seminářů a cvičení. Vzhledem k tomu, že z velké části následně zaměstnávají vlastní absolventy, dochází tak k „zacyklení“ metodologické mezery, kterou bezpochyby pocítujeme nejen v mezinárodním kontextu, ale také v porovnání s dalšími vědními obory v České republice; ze sociál-

ních věd určitě v porovnání zejména s ekonomikou a se sociologií. Tato situace se bezpochyby zlepšuje s postupným odborným „dospíváním“ mladších výzkumníků, nicméně jde o proces zdlouhavý, který nutně zaostává za celkovým rozvojem oboru.

Významným důsledkem popsaného jevu je vysoké procento studentů, kteří své absolventské práce nejsou schopni uvést teoretickou a metodologickou kapitolou, postavit hypotézy či výzkumné otázky a vystavět na nich následnou analýzu zkoumaného jevu, ale uchylují se k čistě kompilačním přístupům. Tento problém je ještě umocněn tím, že se mezi školiteli studentů doktorského studia vyskytuje poměrně malé množství školitelů střední a starší generace, kteří by sami měli dostatečnou zkušenost s politologickou metodologií (snad je již překonán stav, kdy všechny práce na pracovišti formálně školil jediný docent či profesor zde působící), mladí odborní asistenti a docenti pak jako kohorta zřejmě mají v oblasti metodologie lepší zázemí, jsou však nezkušení a navíc mnohdy výrazně přetíženi odbornou, ale rovněž stále bobtnající byrokratickou zátěží (byrokracie, spojená se studiem či s výzkumnými aktivitami, podle mého odhadu, vázaného na téměř patnáctiletou praxi na vysokých školách, tvoří až třetinu veškerého času, věnovaného konkrétním pedagogem či výzkumníkem „akademické“ práci).

Poměrně výrazné odlišnosti v podobě studijních plánů je naopak možné pozorovat na navazující magisterské úrovni (doktorská studia není takto možné pojednat, protože větší na pracovišti pro ně nevytváří strukturovaný studijní plán). Tento jev, spojený s vnitřní tematickou profilací pracovišť, považuji za velmi přínosný, pokud v dlouhodobé perspektivě jsme ochotni uvažovat o tom, že uchazeči o magisterské studium již jako profilované osobnosti s bakalářským diplomem svou volbu pracoviště, na němž se o studium ucházejí, vážou mimo jiné na jeho profilaci ve vazbě k jejich oborovým preferencím. V současnosti takovou preferenční volbu lze snad spojovat s bezpečnostními a strategickými studii na FSV UK a s africkými či latinskoamerickými studii na FF UHK. Celkově přetrvává však trend nízké mobility mezi jednotlivými (nejen) mezinárodněvztahově zaměřenými pracovišti a rovněž výrazně dostředivě orientované preference studentů ve vztahu k pražským a částečně rovněž brněnským pracovištím, ať již ve vazbě na snahu studovat v místě trvalého bydliště či prostě jen přesídlit do většího urbánního centra. Spíše mezi akademiky z mezinárodněvztahové komunity než mezi studenty je tak dostatečně patrné, že se jednotlivá pracoviště – většinou spíše ve vazbě na vyhraněné osobnosti než na podstatnou část konkrétního pracoviště – podoborově či tematicky specializují a tyto specializace se promítají do oborové profilace. Vzhledem k dosavadní velmi nízké mobilitě akademiků mezi těmito pracovišti a současně k velmi nízkému průměrnému věku na většině zmíněných pracovišť lze do budoucna očekávat prohlubování této specializační profilace, vytváření skupin doktorandů či (odborných) asistentů kolem dnešních profilačních osobností a rozvoj komplexnějších výzkumných projektů (mimo jiné zřejmě i ve vazbě na reformu v oblasti podpory výzkumu – viz níže). Taková podoborová specializace by mohla přinést též výraznější mobilitu akademiků/badatelů i studentů v navazujících magisterských a doktorských studijních oborech. To vše lze bezesporu chápat jako pozitivní perspektivy vývoje mezinárodních vztahů v České republice.

Zajímavou otázkou ve vztahu k institucionálnímu a personálnímu zabezpečení výuky v oblasti mezinárodních vztahů je bezesporu to, že se jedná o velmi módní studium. Podíváme-li se dnes na nabídku veřejných i soukromých vysokých škol, pak vidíme, že vedle ekonomických a správních oborů tvoří právě mezinárodní vztahy (a evropská studia) velký podíl v nabídce soukromých vysokých škol, která je budována jako komplementární k nabídce veřejných škol, svázaných *numerem clausem* ze strany Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Z určitého hlediska by bylo možné takový vývoj považovat za pozitivní, protože ukazuje na zájem veřejnosti a mladé generace o mezinárodněvztahové studium. Protože si navíc poměrně velká část studentů je ochotna financovat studium výrazně z vlastních prostředků, mělo by to svědčit i o vysoké důvěře ve vratnost investice, tedy o dobré uplatnitelnosti absolventů.

Rychlý rozvoj soukromých vysokých škol pěstujících mezinárodněvztahové obory či skupiny předmětů nicméně podle mého soudu minimálně v současnosti zásadním způsobem narušuje kvalitu vzdělávacího procesu v oboru mezinárodních vztahů na doktorské úrovni, tedy na úrovni zcela klíčové pro zformování badatelských schopností a kompetencí budoucího akademika. Problém vidím zejména v tom, že místo toho, aby se doktorandi vzdělávali a pod dohledem svých školitelů byli postupně zapojováni do výzkumných aktivit jednotlivých pracovišť, záhy po absolutoriu magisterského studia (mnohdy skutečně okamžitě) přebírají výuku předmětů, mnohdy takových, které ještě před několika měsíci sami studovali. Ve snaze brzy si zajistit relativně vysokou životní úroveň tak nejmladší akademická generace místo dalšího studia a specializační profilace prostřednictvím přípravy dizertační práce přijímá jeden a někdy i více učitelských úvazků, které ji zatíží tak, že se již povětšinou nemůže zodpovědně a systematicky věnovat doktorskému studiu. Tento trend je pozoruhodně podobný u asistentů na soukromých i veřejných vysokých školách. Důvodem je skutečnost, že se na veřejných vysokých školách zvyšuje zátěž kladená na začínající asistenty úměrně tomu, jak jejich kolegové asistenti či doktorandi částečným či celým úvazkem vyvážejí svou práci na soukromé vysoké školy.

Pokud tedy můžeme říci, že zhruba do roku 1998 mezinárodněvztahová či obecněji politologická pracoviště „trpěla“ zejména tím, že jejich zakladatelé byli pohlceni organizační a administrativní agendou, v následujícím desetiletí pak tím, že zakladatelská generace byla velmi výrazně nahrazena – ať již z věkových, obsahových (zakladatelé mnohdy byli v mezinárodních vztazích spíše hosty) či institucionálních (odchod na jiné organizační pozice, včetně poměrně častého přechodu do diplomacie či do politiky) důvodů – čerstvými absolventy, kteří opět neměli dostatek času ani klidu na postdoktorskou přípravu k celoživotní badatelské činnosti, v posledních letech je hlavním negativním trendem to, že nejmladší generace už nemá dostatek času a klidu ani na vlastní doktorské studium. Na tuto skutečnost již v roce 2006 upozornila diskuze v *Lidových novinách* o tzv. „létajících profesorech“ (Možný, 2006). Sociolog Ivo Možný v ní tehdy velmi průkazně upozornil na princip odloženého účinku, rozpracovaný Maxem Weberem, a na vážná rizika, spojená s „výukovým mnohoobročnictvím“ v českém akademickém prostředí, zejména na riziko zanedbání osobního kariérního (zejména výzkumného) rozvoje kvůli příliš velké výukové zátěži na několika institucích současně.

Paradoxně tak dvacet let po zahájení rozvoje oboru mezinárodní vztahy – či obecněji politologie – jsme v situaci, kdy mnohá akademická pracoviště navzdory velkému počtu absolventů bakalářských i magisterských oborů mezinárodněvztahového zaměření obtížně hledají kvalitní personál. K tomuto trendu výrazně přispěl i odliv řady akademiků a badatelů z oboru směrem ke státním či mezinárodním institucím. Dlouhodobě by se koneckonců mohlo jednat i o trend pozitivní, protože navrátilci by následně do akademické sféry mohli přinést více institucionálního i obsahového pragmatismu, a tak snížit mnohdy velmi vysokou míru formálního akademismu. Osobně jsem však v tomto směru skeptický – akademická sféra není podobným návratům dlouhodobě příliš nakloněna (u politologie ještě méně než u jiných oborů, což je přirozené – geolog své politické postoje při zkoumání hornin stěží uplatní, u politologa tomu tak není) a *vice versa* návrat na akademickou půdu je osobami, jež odešly ze státní služby či z mezinárodních organizací, velmi často chápán jako poslední možnost a kariérní propad.

Pokud bych se pokusil sumarizovat současné české mezinárodní vztahy jako studijní obor, pak se domnívám, že nejlépe jsou na tom dnes studenti bakalářských studijních oborů. V rámci „dohánění Západu“ pro ně část zakladatelů oboru (devadesátá léta) a zejména první generace vystudovaná po roce 1990 (cca 1998–2008) zajistili srozumitelné, povětšinou na západních vzorech vystavěné studium, které má dostatečnou míru uniformity a konformity (výjimkou je nedostatek výuky v metodologii sociálních věd). Toto studium je navíc podpořeno dostatečným množstvím vysokoškolských učebnic v českém jazyce, které mimochodem generace studující v devadesátých letech minulého století neměla

k dispozici. Ta naopak v relativních číslech (procento z celkového počtu tehdy studujících) daleko častěji vyjížděla k dlouhodobým zahraničním studijním pobytům, což lze považovat za velmi pozitivní a bezesporu se to zásadním způsobem promítlo do perspektiv i dispozic této fakticky první generace polistopadových absolventů mezinárodních vztahů a dalších sociálních věd.

Na magisterské úrovni vidím jako zásadní problém nízkou mobilitu studentů směrem k specializacím či osobnostem jednotlivých pracovišť. Největší problémy pak detekuji u doktorského studia, které fakticky již není studiem, respektive s jeho frekventanty není zacházeno jako se studenty, tedy jako s osobami, které se primárně vzdělávají, ale jako s těmi, kteří sami mohou téměř neomezeně vzdělávat.

VÝZKUM MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ V ČR A JEHO LIMITY

Mohl-li jsem v analýze studijního a na něj se vážícího institucionálního segmentu českých mezinárodních vztahů vycházet přinejmenším ve větší míře z vlastní studentské i pedagogické zkušenosti a dosavadní evaluační praxe, pak v oblasti analýzy výzkumného segmentu mohu vycházet pouze z vlastních subjektivních postojů, částečně doplněných zkušenostmi s dosud spíše mechanicky prováděnou evaluací badatelských výstupů v oboru politologie (včetně mezinárodních vztahů) v rámci oborové komise pro humanitní a společenské vědy (OK SHV) při Radě pro výzkum a vývoj (RVV).

Vlastní analýzu výzkumných činností v mezinárodních vztazích – ale fakticky v jakémkoli vědeckém oboru – je možné podle mého soudu rozdělit do několika oddělených otázek: *Co je (vy)zkoumáno? Jaký teoretický a metodologický aparát je k výzkumu využíván? Kdo zkoumá? Kdo výzkum financuje? Kdo výzkum využívá?* Všechny tyto otázky vzal ve své analýze v úvahu již Petr Drulák; pokusím se nyní o vlastní pohled na ně, včetně možností případné změny.

Domnívám se, že je nutné vyjít ze skutečnosti, že se české mezinárodní vztahy profilují v zemi, jež je populačně i teritoriálně spíše malým státem. To podle mého soudu výrazně limituje „tematickou univerzálnost“ výzkumné agendy. S výjimkou evropských studií, která se z pochopitelného důvodu stala nejvýrazněji prosazovaným podoborem mezinárodních vztahů v České republice, stěží nacházíme tematický podobor či (politicko)geografický celek, jenž by byl výzkumně reflektován všemi výraznějšími mezinárodněvztahovými pracovišti v zemi (přirozeně je to dáno i způsobem financování výzkumu zejména přes grantové projekty, kdy agentury některá témata preferují vzhledem k národnímu kontextu oboru). V tomto ohledu jsou české mezinárodní vztahy jasně limitovány postavením země v mezinárodním systému, finančními limity a rovněž personálními omezeními; všechny tyto determinanty jsou v korelaci s tím, že v malé či středně velké zemi lze jen stěží pěstovat tematicky „univerzální“ mezinárodní vztahy.

Vypomohu-li si příkladem, pro velkou část větších amerických univerzit (ale rovněž think-tanků) by bylo nemyslitelné, aby na nich nebyl realizován výzkum vztahovaný k regionu Blízkého východu. Taková situace je stěží přenositelná do prostředí České republiky, a to navzdory našemu relativně významnému diplomatickému, politickému i rozvojovému angažmá v této oblasti. Vyústěním daného limitu ve vztahu k výzkumu konkrétního regionu je pak možnost existence jednoho silného pracoviště, které danou výzkumnou agendu fakticky monopolizuje, anebo situace, kdy každé mezinárodněvztahové pracoviště disponuje jedním či dvěma badateli, kteří se soustředují na dané téma. Blízký východ jako výzkumné téma generuje v českém prostředí jakousi hybridní situaci – máme zde již několik výzkumných center, zabývajících se daným regionem, současně se na většině akademických a výzkumných institucí v oblasti mezinárodních vztahů profilují jedinci, věnující se zcela či částečně tématu Blízkého východu. Pokud bych jako příklad zvolil výzkum „méně významného“ světového regionu (například Afriku či Latinskou Ameriku), pak by bylo možné pozorovat, že v českém prostředí nacházíme v lepším případě zmíněná monopolizující pracoviště, v horším případě daný výzkum prakticky chybí a v zemi

stěží hledáme jednoho či dva odborníky, kteří si pak dané téma téměř přivlastnili. V tomto ohledu lze jistě pozorovat rozdíl mezi většinou akademických institucí, které si některá témata prostě mohou dovolit ignorovat, a institucí minimálně dílčím způsobem vázanou k objednavce z prostředí veřejné či státní správy, kterou se zdá být Ústav mezinárodních vztahů a rovněž dvě státní univerzity – Univerzita obrany, respektive Policejní akademie.

Shrnu tedy: Plně chápu kritický postoj P. Druláka, že české mezinárodní vztahy jako malý obor dostatečně negenerují podmínky k dělbě práce a k specializaci a mnohdy vedou spíše ke stavu, kdy „všichni dělají všechno“. Obávám se však, že to je úděl malého oboru. (Nejen.) V českém prostředí je tento stav navíc umocněn tím, že ono „všichni dělají všechno“ platí jaksí na druhou. Formálně existující rozdíl mezi akademickým pracovníkem (podle zákona č. 111/1999 Sb. o vysokých školách je to osoba, která vyvíjí soustavnou pedagogickou, badatelskou a tvůrčí činnost) a vědeckým pracovníkem (jehož lze ve vztahu k předchozímu vymezení akademického pracovníka definovat pouze negativně, tedy jako osobu, jež nemusí nutně vyvíjet pedagogickou činnost) je v praxi téměř zcela odbourán. Neplěduji zde za větší formální oddělení rolí – tradicionalisticky se hlásím k humboldtovskému *Forschung macht Lehre* aneb ideální je učit o tom, co zkoumám, a výzkumně verifikovat to, co učím –, nicméně současný systém považuji za veskrze nešťastný. Až na drobné výjimky je zcela zřejmé, že akademická sféra nabízí jistější perspektivu než výrazně limitovaný počet výzkumných ústavů (nejen) v mezinárodních vztazích či ještě menší počet think-tanků; možná i proto větší část vědeckých pracovníků míří alespoň částí svých aktivit do akademické sféry (navíc bez výuky se nemohou stát docenty či profesory). Zároveň je však zcela zřejmé, že vysoké školy od svých zaměstnanců – zřejmě zejména na kvůli stávajícímu systému financování – očekávají především pedagogickou činnost a k ní se vážící aktivity (testování, vedení absolventských prací a podobně) a že výzkum je většinou chápán jako „časový nadstandard“, jemuž je možné věnovat se o víkendech či v době prázdnin. Tomu odpovídá i chování grantových agentur, které výzkumné granty dosud limitovaly podmínkami, jež fakticky znemožňují věnovat se alespoň po dobu řešení jimi podpořeného výzkumného projektu pouze výzkumu (mám na mysli zejména omezení mzdových prostředků na úrovních představujících maximálně čtvrtinu roční průměrné mzdy v České republice). Vybočením z tohoto trendu snad mohly být výzkumné záměry, bohužel je patrné, že mnoha vysokoškolským institucím sloužily či ještě slouží zejména jako možnost poněkud zvýšit životní standard akademických pracovníků a institucí, na nichž působí.

Zákon č. 130/2009 Sb., který vstoupil v platnost 1. července 2009 a jenž zásadním způsobem pozměňuje dosavadní systém (nejen) financování výzkumu v České republice, lze s ohledem na výše naznačené neduhy současného systému chápat jako příslib lepších podmínek pro výzkum, byť pravděpodobně pro menší absolutní počet výzkumníků. Rizikovým faktorem celého systému pro mne nicméně zůstává otázka nastavení jasných a „spravedlivých“ pravidel pro hodnocení výzkumu. Snahy najít plně aplikovatelný jednotný model evaluace vědeckých výstupů všech vědních disciplín zatím nebyly úspěšné, přičemž je potřeba sebekriticky konstatovat, že jsou to zejména humanitní a sociální vědy, které se takovému modelu brání. Důvod je pro mne nicméně pochopitelný a přijatelný – aplikovat na tzv. národní obory (například na bohemistiku) či na ty obory, které ani ve světovém měřítku nedisponují dostatečnou bází odborných časopisů, stejná kritéria jako na obory profilované stovkami časopisů s impaktním faktorem, které navíc mohou sdílet jiné než jazykové kódy (například matematika či chemie), by mohlo znamenat naprostou marginalizaci těchto oborů v národním měřítku. V tomto kontextu chápu i již dva roky aplikovaný model tzv. českého impaktního faktoru, tedy selektivní katalog oborů (Národní referenční rámec excelence /NRRE/) a k těmto oborům vztáženou listinu odborných časopisů (Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice), vázaných na vybrané humanitní a sociální obory (včetně politologie, respektive mezinárodních vztahů); texty publikované v těchto časopisech jsou ve srovnání s texty publiko-

vanými v jiných českých časopisech bonifikovány. Osobně bych se přikláněl spíše k tzv. nizozemskému modelu – z celkového objemu prostředků na výzkum bych vydělil určitou procentní část (v Nizozemsku cca 10 %) pro humanitní a sociální vědy, ty by pak vedly soutěž pouze mezi sebou a nehrozilo by, že budou marginalizovány technickými a přírodními vědami. Tzv. český impaktní faktor by pak ztratil svůj význam. Jsem si jist, že v případě politologie, potažmo mezinárodních vztahů, by takto nastavená soutěž byla přijatelná a že by obor v soutěži se srovnatelnými disciplínami byl schopen generovat větší objem financí na výzkumné aktivity než dosud. To by mohlo vést – ale věřím, že k tomu může vést i dnes prezentovaný model financování výzkumu – k etablování větších a ambicióznějších výzkumných týmů v oboru mezinárodních vztahů, a tím i k větší specializaci jednotlivých výzkumníků, jak po ní oprávněně volá P. Drulák.

Podívám-li se tedy na pět výše nastíněných otázek prizmatem předložené analýzy prostředí, v němž je mezinárodněvztahový výzkum v České republice realizován, pak odpovědi na jednotlivé otázky podle mého soudu mohou znít takto:

a) Co je (vy)zkoumáno?

Výzkum není tematicky limitován i v České republice lze zkoumat témata vázaná na „nečeské“ procesy (například regionální spolupráci v západní Africe). Tento nediskriminační přístup platí zejména pro oblast základního výzkumu; naopak instituce podporující aplikovaný výzkum v mezinárodních vztazích témata přizpůsobují potřebám české politiky a diplomacie (například výzkumné projekty financované Ministerstvem zahraničních věcí). Dominují témata vázaná na evropský integrační proces (o tom svědčí například krátký seznam výzkumných záměrů, věnovaných mezinárodním vztahům) a na bezpečnostní problematiku. Část českých badatelů je zapojena do mezinárodního výzkumného prostoru – individuálně či institucionálně –, ale souhlasím s P. Drulákem, že jde spíše o „šerpy“ než o klíčové osobnosti výzkumných týmů. Otázkou je, nakolik lze takovou situaci prolomit z českých institucí a s „českými“ tématy. V prvním případě – tedy v perspektivě oboru jako (mezi)národní instituce – to podle mého soudu možné je, o čemž svědčí výrazné příklady z jiných společenskovědních oborů (například klínopis, egyptologie, minimálně částečně sociologie), ve druhém případě jsem naopak poměrně skeptický. Kladu si otázku, zda prosazování „českých“ témat – nyní nemám na mysli českou zahraniční politiku, tou je bezesporu potřeba se výzkumně zabývat, ale například Drulákem zmiňovaný „panteon velkých českých myslitelů“ – má jiný smysl než národní protekcionismus, či dokonce národní „disciplinární“ obrození. Ponechme nyní stranou, že komeniologů je v české vědě podle mého soudu již nyní spíše nadbytek, v případě T. G. Masaryka pak disponujeme dokonce celým akademickým ústavem, jenž nese jeho jméno a zkoumá Masaryka, jeho dílo i dobu již dlouhé roky velmi podrobně, a rovněž v případě Jana Patočky nemám pocit, že by jeho dílo bylo analyticky nějak výrazně zanedbáno. Spíše se tážím, zda se P. Drulák svým voláním po „českých“ originálních tématech nedostává do rozporu s jinou svou tezí, tedy že je potřeba tvořit a nikoli dohánět. Komenského i Masaryka si svět již dávno povšimnul; neuškodí jistě další zpřesnění výzkumu o jejich díle, ale stěžím na tom lze vystavět nové, originální české mezinárodní vztahy oslovující světové publikum. Mezi jmény, jichž si svět nepovšimnul, možná lze najít nějaký zasutý démant, ale většina zřejmě podobný potenciál nemá a bál bych se, aby taková aktivita nebyla redukována na „národovecké“ hledání „českého Hobbese“ či „českého Grotia“.

b) Jaký teoretický a metodologický aparát je k výzkumu využíván?

Mé znalosti oboru mezinárodních vztahů mi neumožňují zodpovědnou reflexi v dané oblasti. Diskuze s osobami v oboru daleko zběhlejšími, jejichž úsudek považuji za věrohodný, mi naznačují, že mezinárodní vztahy – podobně jako širší obor politologie – zejména v této oblasti dosud trpí velkou nevyrovnaností výkonů a častou nekvalitou. Generalizace by nás mohla vést k tomu, že bychom problém mohli nahlížet jako generační, výše jsem nicméně naznačil, že metodologická – a zřejmě i teoretická – neukotvenost čes-

kých badatelů je výrazně „recyklována“ i dnes. Řešením by mohlo být zejména co nejnětější studium či badatelská praxe českých odborníků na renomovaných zahraničních pracovištích.

c) Kdo zkoumá?

Tuto otázku i možné odpovědi na ni jsem myslím poměrně obsírně představil v první polovině tohoto textu. Vzhledem k tomu, že snad s výjimkou části personálu Ústavu mezinárodních vztahů (ÚMV) nepozoruji v českém mezinárodněvztahovém prostředí osoby, jež by se věnovaly pouze výzkumu a nikoli rovněž pedagogickým aktivitám, myslím, že hlavní charakteristikou je smíšená pedagogicko-badatelská činnost a celkově výzkum na částečný úvazek se všemi negativy, která z toho vyplývají.

d) Kdo výzkum financuje?

Výzkum je standardně financován z veřejných rozpočtů, ať již prostřednictvím grantových agentur či výzkumných záměrů a výzkumných center, financovaných z kapitol MŠMT. Do jisté míry specifickou roli sehrává Ministerstvo zahraničních věcí a jeho navzdory transformaci ÚMV do podoby veřejné výzkumné instituce specifická vazba na tento výzkumný ústav (který nicméně zjevně podle samotného ministerstva má sehrávat rovněž roli multiplikátora a věnovat se veřejné diplomacii). Soukromé zdroje přicházejí do mezinárodních vztahů – podobně jako do dalších společenských věd – jen velmi zřídka.

e) Kdo výzkum využívá?

Uživatelem je primárně odborná veřejnost, v některých případech (snad) veřejné a státní instituce, jež s ohledem na vyzkoumané mohou formulovat některé politiky či jejich části. V tomto směru bude velmi zajímavé sledovat možnou proměnu tematické orientace mezinárodněvztahových výzkumů v souvislosti s reformou financování výzkumu a vývoje a s tlakem na tzv. aplikovaný výzkum. Pokud si budou veřejné či soukromé instituce prostřednictvím Technologické agentury ČR zadávat podobný výzkum v mezinárodních vztazích, může to znamenat výrazný obrat od dosud velkého tlaku vlastní obce či jejích profilujících osobností na „robustní teoretické a metodologické rámce“. Tím neříkám, že odborný článek nemá být na takovém rámci vystaven, ale spíše to, že se tu může prosazovat výrazně odlišný typ badatelského výstupu (výzkumná zpráva, policy paper a podobně).

ZÁVĚREM

Černobílé vidění mám dlouhodobě spojeno spíše s politickými než s odbornými diskuzemi. Je-li věda založena na potřebě neustálé verifikace či falzifikace již vyřčeného, pak nutně nesmí být černobílá či – „vědecky“ řečeno – monoparadigmatická, ale vždy ji musíme chápat jako multiparadigmatickou. Netvrdím, že konkrétní disciplína v národním vědeckém prostředí nemá mít obecnou strategii, po níž volá P. Drulák. Nejsem si však jist, zda je možné současný stav označit s určitostí za „dohánění“; jsem jednoznačně přesvědčen o tom, že české sociální vědy – a o to více politologie, která se až na několik jednotlivců, působících již v osmdesátých letech minulého století v oficiálních i undergroundových strukturách a hlásících se k oboru, etablovala až po roce 1989 – standardizaci nutně potřebovaly. Pokud by jí neprošly, byly by prostě bizarní, nikoliv originální. Jak jsem napsal, osobně považuji tuto standardizaci – a klidně jí říkáme „dohánění“ – za celkově úspěšnou, i když nikoli ve všech segmentech. Chtějí-li někteří jedinci či týmy na českých odborných pracovištích hledat nějaké originální, „české“ cesty, není důvod se tomu bránit. Zároveň lze však stěží *a priori* přijmout přesvědčení, že taková snaha je nutně lepší vědou než to, že české mezinárodní vztahy budou tematicky či metodologicky podobné třeba portugalským, rumunským či marockým (přirozeně jen podobně, máme jiné sousedy, jinou historii, jiné zahraničněpolitické priority, tedy badáme v jiných kontextech a diskurzích). I kvalitní „standard“ v sobě podle mého názoru zahrnuje kreativní potenciál a může vyprodukovat originální výstup.

Literatura

- Drulák, Petr (2009): Přestaňme dohánět, začněme tvořit! Budoucnost českého oboru mezinárodních vztahů. Mezinárodní vztahy, ročník 44 (2009), číslo 3, s. 95–109.
- Možný, Ivo (2006): Létající profesori daleko nedoletí. Lidové noviny, 25. 7. 2006.

Poznámka

Za cenné rady a konzultace nad průběžnými verzemi textu autor děkuje Dr. Pavlu Pšejovi a Dr. Šárce Waisové.